

על הבצורת

מחבר: נח חכם

ירמיהו יד, יואל א-ב, ישעיהו ג-ד, ישעיהו לב

סיני, גיליון ט', כרך י"ז

תוכן המאמר:

המאמר דן במשמעותה של הבצורת, וסוקר את "פרקי הבצורת" במקרא תוך כדי דיון בהשפעת נביא אחד על רעהו ביחס לבצורת. במאמר, נדונים מונחים רבים הקשורים לעולם החי והצומח המושפעים מהבצורת וכן נעשה ניסיון לקבוע את תאריך הנבואות.

א. מבוא

הבצורת הייתה תופעה שכיחה מאד בארץ ישראל, והפחד מפניה קנן עמוק בלב העם. התורה משתמשת בבצורת כאיום, למען חנך את ישראל לעבודת ה' וקיום מצוותיו, כשם שהיא להפך, מבטיחה שכר טוב בעד קיום מצוותיה: גשמי ברכה בעתם (ויקרא כו, ה'יט; דברים יא, יד, יז ועוד). גם לעתיד לבוא, מעיד הנביא, כעונש על הגויים (זכריה יד, יז): "ולא עליהם יהיה הגשם". ולעומת זאת מבטיח הנביא לישראל (יחזקאל לד, כו): "והורדתי הגשם בעתו, גשמי ברכה יהיו". הבצורת לכשהייתה קשה הביאה בעקבותיה גם רעב וגם צמא. אך על מקרי צמא שומעים אנו רק מעט בכתבי הקודש; תחת זאת, מרובים המקראות המדברים על רעב.

בימי שלושת האבות קרו שלושה מקרי רעב (בראשית יב, י; כו, א; מב, ה). כשנכנסו ישראל אל הארץ והתיישבו בה:

"ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ" (רות א, א); "ויהי רעב בימי דוד שלש שנים, שנה אחרי שנה" (שמואל-ב, כא, א);

גם בימי אליהו נעצרו טל ומטר שלוש שנים (מלכים-א יז, א; יח, א). עוד יותר קשה היה הרעב בימי אלישע (שם ב, ח, א): "כי קרא ה' לרעב וגם בא - שבע שנים". הרעב היה גדול כל כך, עד כי אמהות אכלו בשר ילדיהן (מלכים-ב ו, כח; כט; ועיין תענית ה, ב). הנביאים עמוס וישעיה מדברים הרבה על הבצורת ועל פגעים, הרעב והצמא, שבאו בימיהם על ישראל (עיין, למשל, עמוס ד, ו-ח; ישעיה ה, יג). בספר ירמיהו נמצאים שלושה מקומות מעניין הבצורת (ג, ג; ה, כד-כה; יד, א-ט; יט-כב). אך קשה להחליט, אם כל אחד משלושת מקומות הללו מתכוונים למקרה מיוחד, או הנביא חוזר שלוש פעמים על מקרה אחד. מחריד ביותר הוא תאור הרעב והצמא בנבואת יואל (פרקים א, ב). אבל כאן הרעב בא לא בסיבת בצורת כי אם, ובעיקר בסיבת

הארבה, ש"כמהו לא נהיה מן העולם ואחריו לא יוסף עד שני דור ודור" (שם ב, ב).

בימים הראשונים של שיבת ציון מוכיח חגי הנביא את העם, שבסיבת התרשלותם בבנין הבית באה עליהם בצורת עם כל הפורעניות הכרוכות בה (חגי א, ט-יא)[1].

גם בספרות חז"ל נמצאים ספורים הרבה על אודות מקרים של בצורת (עיין, למשל, תענית כג, א-כה, ב). הדאגה מפני הבצורת והצורך למנוע בעדה ולזכות בגשמי ברכה מן השמים, המריצו את קדמונינו, מסדרי התפילות, להזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים ולשאול על הגשמים בברכת השנים (ברכות, פ"ה, מ"ב). מסכת שלמה, מסכת תענית, נתייחדה בעקרה בשביל המנהגים, תפילות ותעניות, שהנהיגו חכמים כשהגשמים איחרו לבוא. גדול ומלא עניין היה הסדר שנעשה בזמן שנעצרו הגשמים.

"היו מוציאים את התיבה לרחובה של עיר... ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן בראשו... וחוגרים שקים ותוקעים בקרנות ויוצאים אל בית הקברות... זקן שבהם אומר לפניו דברי כבושין... עמדו בתפילה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל ואומר לפניו עשרים וארבע ברכות. ועל כל ברכה וברכה חזן הכנסת אומר להם: הריעו בני אהרן הריעו... תקעו בני אהרן תקעו" (מסכת תענית פרק ב, משנה א; והברייתא בגמרא שם טז, ב).

המקורות שבהם נמצא התיאור של סדר תענית בזמן עצירת גשמים, המשנה והברייתא, מוצאם מימי הבית השני. אבל הסדר עצמו לא נתחדש בימי הבית השני, שורשיו נעוצים בתקופת הנביאים - ישעיה, ירמיה, יואל. מטרתנו במאמר זה היא לסקור על הסדר והתפילות בשעת בצורת, שאנו מוצאים ערוכים בסדרי הנביאים הללו. נתחיל בירמיהו, נעבור אל יואל ונגמור בחקירה על הפרשיות המדברות בעניין זה בישיעהו.

ב. ירמיהו יד, יואל א-ב

ירמיהו פרק יד:

"אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצורת. אבלה יהודה ושעריה אמללו קדרו לארץ וצווחת ירושלים עלתה. ואדריהם שלחו צעוריהם צעיריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם בושו והיכלמו וחפו ראשם. בעבור האדמה חתה כי לא היה גשם בארץ בושו איכרים חפו ראשם. כי גם אילת בשדה ילדה ועזוב כי לא היה דשא. ופראים עמדו על שפים שאפו רוח כתנים כלו עיניהם כי אין עשב. אם עונינו ענו בנו ה' עשה למען שמך כי רבו משובתינו לך חטאנו. מקווה ישראל מושיעו בעת צרה למה תהיה כגר בארץ וכאורח נטה ללון. למה תהיה כאיש נדהם כגיבור לא יוכל להושיע ואתה בקרבנו ה' ושמך עלינו נקרא אל תנחנו. כה אמר ה' לעם הזה כן אהבו לנוע רגליהם לא חשכו וה' לא רצם עתה ייזכר עונם ויפקד חטאתם. ויאמר ה' אלי אל תתפלל בעד העם הזה לטובה. כי יצמו אינני שמע אל רינתם וכי יעלו עלה ומנחה אינני רצם כי בחרב וברעב ובדבר אנכי מכלה אותם. ואמר אהו אדני ה' הנה הנביאים אמרים להם לא תראו חרב ורעב לא יהיה לכם כי שלום אמת אתן לכם במקום הזה. ויאמר ה' אלי שקר הנביאים נבאים בשמי לא שלחתים ולא ציותים ולא דברתי אליהם חזון שקר וקסם ואלול ואליל ותרמות ותרמית לבם המה מתנבאים לכם. לכן כה אמר ה' על הנביאים הנבאים בשמי ואני לא שלחתים והמה אמרים חרב ורעב לא יהיה בארץ הזאת בחרב וברעב ייתמו הנביאים ההמה. והעם אשר המה נביאים להם יהיו מושלכים בחצות ירושלים מפני הרעב והחרב ואין מקבר להמה המה נשיהם ובניהם ובנותיהם ושפכתי עליהם את רעתם. ואמרת אליהם את הדבר הזה תרדנה עיני דמעה לילה ויומם ואל תדמינה כי שבר גדול נשברה

בתולת בת עמי מכה נחלה מאד. אם יצאתי השדה והנה חללי חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב כי גם נביא גם כהן סחרו אל ארץ ולא ידעו. המאס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא קווה לשלום ואין טוב ולעת מרפא והנה בעתה. ידענו ה' רשענו עוון אבותינו כי חטאנו לך. אל תנאץ למען שמך אל תנבל כסא כבודך זכר אל תפר בריתך אתנו. היש בהבלי הגויים מגשמים ואם השמים יתנו רבבים הלא אתה הוא ה' אלוהינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה."

יואל פרק א:

"דבר ה' אשר היה אל יואל בן פתואל. שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההייתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם. עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר. יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל. הקיצו שכורים ובכו והיללו כל שתי יין על עסיס כי נכרת מפיתכם. כי גוי עלה על ארצי עצום ואין מספר שניו שני אריה ומתלעות לביא לו. שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה חשף חשפה והשליך הלביו שריגיה. אלי כבתולה חגרת שק על בעל נעוריה. הכרת מנחה ונסך מבית ה' אבלו הכוהנים משרתי ה'. שדד שדה אבלה אדמה כי שדד דגן הוביש תירוש אמלל יצהר. הבישו איכרים הלילו כרמים על חטה ועל שיערה כי אבד קציר שדה. הגפן הובישה והתאנה אמללה רימון גם תמר ותפוח כל עצי השדה יבשו כי הבישו ששון מן בני אדם. חגרו וספדו הכוהנים הלילו משרתי מזבח באו לינו בשקים משרתי אלוהי כי נמנע מבית אלוהיכם מנחה ונסך. קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כל יושבי הארץ בית ה' אלוהיכם וזעקו אל ה'. אהה ליום כי קרוב יום ה' וכשד משדי יבוא. הלא נגד עינינו אכל נכרת מבית אלוהינו שמחה וגיל. עבשו פרדות תחת מגרפתייהם נשמו אצרות נהרסו ממגרות כי הבישו דגן. מה נאנחה בהמה ובכו עדרי בקר כי אין מרעה להם גם עדרי הצאן נאשמו. אליך ה' אקרא כי אש אכלה נאות מדבר ולהבה להטה כל עצי השדה. גם בהמות שדה תערוג אליך כי יבשו אפיקי מים ואש אכלה נאות המדבר."

יואל פרק ב:

"תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשי ירגזו כל יושבי הארץ כי בא יום ה' כי קרוב. יום חשך ואפלה יום ענן וערפל כשחר פרש על ההרים עם רב ועצום כמהו לא נהיה מן העולם ואחריו לא יוסף עד שני דור ודור. לפניו אכלה אש ואחריו תלהט להבה כגן עדן הארץ לפניו ואחריו מדבר שממה וגם פליטה לא הייתה לו. כמראה סוסים מראהו וכפרשים כן ירצון. כקול מרכבות על ראשי ההרים ירקדון כקול להב אש אכלה קש כעם עצום ערוך מלחמה. מפניו יחילו עמים כל פנים קבצו פארור. כגיבורים ירצון כאנשי מלחמה יעלו חומה ואיש בדרכיו ילכון ולא יעבטון ארחותם. ואיש אחיו לא ידחקון גבר במסילתו ילכון ובעד השלח יפלו לא יבצעו. בעיר ישקו בחומה ירצון בבתיים יעלו בעד החלונים יבאו כגנב. לפניו רגזה ארץ רעשו שמים שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נוגהם. וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו כי עצום עשה דברו כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו. וגם עתה נאם ה' שבו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד. וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלוהיכם כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה. מי יודע ישוב ונחם והשאיר אחריו ברכה מנחה ונסך לה' אלוהיכם. תקעו שופר בציון קדשו צום קראו עצרה. אספו עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים וינקי שדים יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה. בין האולם ולמזבח יבכו הכוהנים משרתי ה' ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תיתן נחלתך לחרפה למשל בם גויים למה יאמרו בעמים איה אלוהיהם. ויקנא ה' לארצו ויחמול על עמו. ויען ה' ויאמר לעמו הנני שלח לכם את הדגן והתירוש והיצהר ושבעתם אתו ולא אתן

אתכם עוד חרפה בגויים. ואת הצפוני ארחיק מעליכם והדחתיו אל ארץ ציה ושממה את פניו אל הים הקדמני וספו אל הים האחרון ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות. אל תיראי אדמה גילי ושמחי כי הגדיל ה' לעשות. אל תיראו בהמות שדי כי דשאו נאות מדבר כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם. ובני ציון גילו ושמחו בה' אלוהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון. ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר. ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם חילי הגדול אשר שלחתי בכם. ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלוהיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבשו עמי לעולם. וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלוהיכם ואין עוד ולא יבשו עמי לעולם."

בספר ירמיהו אנו מוצאים שתי תפילות חמות, שהתפלל הנביא, בגלל מכת הבצורת שבאה על הארץ (יד, ב-ט; יט-כב). בתפילתו מתאר הנביא בצבעים לוחטים את גודל האסון, אשר הקיף את האדם (ב-ד, יט) והבהמה (ה-ו), מתוודה בשם עם ישראל על החטאים והעוונות, שהם הם שגרמו לכל הפורענות הזאת (ז, כ) וגומר בתחינה לפני ה', שיעשה למען שמו אשר נקרא על ישראל ויושיעם (ח-ט, כא), למען ידעו כל הגויים, כי רק ה' הוא הנותן גשמי רביבים (כב). תכנה של תפילת ירמיהו מתמצה בשלושה נושאים: תאור האסון, וידוי ובקשת רחמים.

הרבה יותר מקיפה היא תפילת יואל. היא נמצאת קשורה עם צום ומנהגים מסוימים המזכירים את סדר ההלכות, שהזכרנו לעיל. על שלושת עניינים אלו: התפילה, הצום והמנהגים סובבות שלוש הפרשיות הראשונות של ספר יואל. כפי הנראה קבע יואל הנביא שלוש פעמים יום מיוחד להתריע על הפורענות ולכל יום מוקדשת פרשה מיוחדת.

פרשה ראשונה (פרק א): בתחילה מפנה הנביא את תשומת לבו של העם לשדרותיו השונות, הזקנים, השיכורים - כלומר: האמידים שרכושם מרשה להם ליהנות מפרי הגפן והתאנה, האיכרים והכורמים, אל גודל הפורענות שבאה על האומה כלה (ב-ב). אחרי כן פונה הוא בייחוד אל הכוהנים ודורש מאתם שילבשו שקים, ילינו בהם כל הלילה ויכריזו על יום מחרתו כיום צום ותפילה. כל העם כולו, כזקנים כיתר העם, חייבים להשתתף בתפילה, שתיערך בשערי בית ה' (יג-יד). את סדר התפילה פתחו הכוהנים בזעקה מרה אל ה' (טו-כ), ואחריהם בקש הנביא לבדו רחמים למען הבריאה כולה (יט-כ).

פרשה שניה (פרק ב, א-יד): הנביא מצווה, כנראה את הכוהנים, לעלות על ראש הר ציון ולהכריז, לקול תקיעת שופר, על יום צום, תפילה ותשובה (א, יב, יג). בהזדמנות זאת, מגולל הוא תמונה מזעזעת ומפורטת של הארבה והחורבן הנורא, שבא בעקבותיו על הארץ (ב-יא). בסוף דבריו מביע הנביא את תקוותו, שיקבל ה' תשובתם וישאיר למענו ברכה (יג, יד).

פרשה זו מצטיינת לעומת הפרשה הקודמת בשתי נקודות חדשות: בתשובה ובהבעת תקווה. תחת זה, אין אנו שומעים בפרשה זו, כמו בקודמת על אודות אספת עם ועל מעשים סמליים. כנראה, לא נערכה ביום השני תפילה בציבור. ביחידות שפך כל איש את מרי שיחו לפני ה'. יום-צום נקבע לתשובה ביחידות, בינו לבין קונו.

פרשה שלישית (פרק ב, טו-כז): שוב מצווה הנביא לתקוע בשופר מעל ראש הר ציון ולהכריז יום צום. כמו ביום צום הראשון, מסדר הנביא גם עתה אספת עם (טו) והפעם, היום האחרון, בחגיגות גדולה יותר: אף נפש אחת לא תעדר מבין הנאספים (טז). הכוהנים מסתדרים בין האולם ולמזבח ונותנים את קולם בבכי ותחנונים לפני

ה' (יז). גמרו את תפילתם, מתייצב הנביא לפני העם ומביא להם את הבשורה המשמחת, שנתקבלה תפילתם לפני ה', והוא הסכים למען עמו וארצו להרחיק את הארבה מעליהם (יח-כ) ולהפסיק את הבצורת (כא-כג). ולא זו בלבד, אלא שמכאן והלאה ישרור שובע גדול בארץ, וכפיצוי בעד הרעב שסבלו מקודם, תבוא להם בעתיד צדקה וברכה להפליא עד עולם (כד-כז). ג. בקביעת סדר התעניות על הבצורת של ירמיה ויואל שמש להם לדוגמא ישעיה הנביא. הזכרנו לעיל שבספר ישעיה נמצאים מקומות המדברים על עצירת גשמים. בייחוד מטפלות בעניין הבצורת שתי פרשיות שלמות, והן הפרשה הכוללת את הפרקים ג' וד' והפרשה הכוללת את הפסוקים ט"כ-מ"ב. למען עמוד על אמיתת כוונות פרשיות אלו, נעביר כאן את תכנן בשלמותו.

פרשה ראשונה

ישעיהו פרק ג:

"כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה כל משען לחם וכל משען מים. גיבור ואיש מלחמה שופט ונביא וקסם וזקן. שר חמישים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש. ונתתי נערים שריהם ותעלולים ימשלו בם. וניגש העם איש באיש ואיש ברעהו ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד. כי ייתפש איש באחיו בית אביו שמלה לכה קצין תהיה לנו והמכשלה הזאת תחת ירך. ישא ביום ההוא לאמור לא אהיה חבש ובביתי אין לחם ואין שמלה לא תשימני קצין עם. כי כשלה ירושלים ויהודה נפל כי לשונם ומעלליהם אל ה' למרות עני כבודו. הכרת פניהם ענתה בם וחטאתם כסדום הגידו לא כחדו אוי לנפשם כי גמלו להם רעה. אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. עמי נגשיו מעולל ונשים משלו בו עמי מאשריך מתעים ודרך אורחותיך בלעו. ניצב לריב ה' ועמד לדין עמים. ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם. מלכם מה לכם תדכאו עמי לפני עניים תטחנו נאם אדני ה' צבאות. ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטוות נטויות גרון ומשקרות עיניים הלוך וטפף תלכנה וברגליהם תעכסנה. ושפח אדני קדקוד בנות ציון וה' פתהן יערה. ביום ההוא יסיר אדני את תפארת העכסים והשביסים והשהרנים. הנטיפות והשירות והרעלות. הפארים והצעדות והקשרים ובתי הנפש והלחשים. הטבעות ונזמי האף. המחלצות והמעטפות והמטפחות והחריטים. והגלינים והסדינים והצניפות והרדידים. והיה תחת בשם מק יהיה ותחת חגורה נקפה ותחת מעשה מקשה קרחה ותחת פתיגיל מחגרת שק כי תחת יפי. מתיך בחרב יפלו וגבורתך במלחמה. ואנו ואבלו פתחיה ונקתה לארץ תשב."

ישעיהו פרק ד:

"והחזיקו שבע נשים באיש אחד ביום ההוא לאמור לחמנו נאכל ושמלתנו נלבש רק יקרא שמך עלינו אסף חרפתנו. ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד ופרי הארץ לגאון ולתפארת לפליטת ישראל. והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלים. אם רחץ אדני את צאת בנות ציון ואת דמי ירושלים ידיח מקרבה ברוח משפט וברוח בער. וברא ה' על כל מכוון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפה. וסכה תהיה לצל יומם מחרב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר."

המפרשים, רובם ככולם, מניחים שפרשה זו, נאמרה על רקע פוליטי-חיצוני, כאשר אויבים חדרו אל הארץ והעיר במצור. אך בכל ניסיונותיהם למצוא את עקבות זמן הנבואה הם בעצמם אינם אלא כמתנבאים. מתחילים בזמנו של אחז (גרוסמן),

עוברים אל זמן חזקיהו (בעל "הביאור" ואתו חבל גדול של פרשנים) ומסיימים בימי נבוכדנאצר (אברבנאל - בשם פרשנים נוצרים, ובזמן האחרון - גם בנדה). אפס, כל עמלם אינו אלא לשווא. כל מה שנאמר בפרשה זו סובב על עניינים פנימיים ויכול היה להיאמר בזמנו של אחד מהמלכים, שהתנבא ישעיהו בימיהם. לפי המצע של כל הפרשה, עומדת ירושלים על תלה ושום אויב אינו מאיים אליה. הרעה הגדולה, שרואה הנביא קרבה ובאה על ירושלים, אינה אלא בצורת אכזרית, המביאה בעקבותיה גם רעב וגם צמא (ג, א). באין לחם ואין מים לעם, מתקוממים ההמונים על מנהיגיהם והממשלה אין בכוחה לעצרה בהמון המתרגז; וכל השלטונות, כצבאיים כאזרחיים, מוכרחים להתפטר ולעזוב את משרותיהם (שם ב-ג). עתה משתלטת האנרכיה בארץ; אנשים שאינם יכולים - וגם אינם רוצים - לרסן את יצרי ההמונים מתנשאים לעמוד בראש העם (ד). מלחמת אזרחים פורצת בארץ; יד איש מכה ברעהו, וידם של ההמונים המורדים גוברת על האצילים השליטים מלפנים (ה). כל ניסיון, מצד אנשים בעלי אחריות מוסרית, להשיב את הסדר על כנו (ו) נכשל, בגלל המחסור וההתרוששות כללית (ז). - אבל מדוע הביא ה' את המכשלה הזאת אל הארץ? בגלל זה, שירושלים ואנשי יהודה כשלו בעוונם ומרדו בה' (ח), וחטאתם גדלה כחטאת סדום (ט, ו). אין להם, אפוא, להתאונן על הרעה הבאה עליהם, כי אם על עצמם (ט, ו). כי הלא זאת היא המידה: לשלם לאיש כמעשהו, בין לטוב ובין לרע (י, יא) - ומי הם אלה מישראל שחטאו בייחוד חטאים כבדים כל כך? שני סוגים הם: הנוגשים - כלומר: השרים והשופטים, והנשים האצילות (יב, ו). הראשונים מתעים את בני עמם - אך ה' רב את ריבם ותובע את דינם (יג) ויביא לפני כס משפטו את שליטי עמו (יד, ו), הגוזלים וחומסים את העם ורודים בו בפרך (יד, ו; טו) - והאחרונות דורכות ברגל גאווה ועיני תאוה (טז). אך עתה יקיץ הקץ על שני הסוגים יחד: הוא יכה בחולאים את הנשים מקדקודן עד תחתיהן (יז) וישלול מהן את האמצעים לכסות את גופן בעדיים יקרים והמון תכשיטים ומלבושים (יח-כג). העניות

המנוולת לא זו בלבד שתמנע מהן את האפשרות לטפל בגופן ובלבושן, אלא עוד תזהם את גופן ותלבישו סמרטוטים (כד). ובעליהן, אלה הנוגשים והשליטים שמלפנים, יפלו בחרב המורדים כאשר תפרוץ מלחמת האזרחים (כה)[2].

אז תשתרר בבתי הגבירות הללו אנינות ואבלות והן תשבנה לארץ מתאבלות על בעליהן, שהן נוקו ונתאלמנו מהם (כו). מספר האלמנות והפניות יהיה גדול כל כך, עד ששבע מהן תבקשנה להינשא לגבר אחד, ועל אף ההתרוששות הכללית והמחסור במאכל ובבגדים (לעיל ג, ז) תוותרנה לגברים על זכותן לקחת מהן דברים אלו, אם רק יאותו לשאת אותן לנשים (ד, א).

סיומה של תוכחה קשה זו, הוא, כמו הרוב המכריע של הנבואות, התפילות והתוכחות, דברי נחמה: ביום ההוא, אחרי שכל הפורענות הזאת הגיעה כולה על ישראל, מרחם ה' על פלטת עמו. וכמו שראינו לעיל בסוף נבואת יואל, גם ישעיהו בסוף נבואתו זו מבטיח, שהקב"ה יפצה את עמו בעד כל הרעה הגדולה שבאה עליו, ובמקום חרפת הרעב שסבלו מקודם, יצמיח ה' בארצו צמחים ופירות נחמדים (= "לצבי") למכביר (= "ולכבוד"), עד שהפלטה תוכל להתגאות ולהתפאר בהם לעיני כל העמים (ב). ואמנם, הפלטה תהיה ראויה לחסד זה, כי היא תהיה כולה מורכבת מאנשים שהקדישו את עצמם לעבודת ה' (ג) בניגוד לאלה שמתו, שהיו ממרים בכל ישותם, בלשונם ומעלליהם, את רצונו של ה' (לעיל ג, ח). ואין להתפלא על התמורה הזאת, כי הגורם העיקרי לכל הפשעים נעשו מקודם - הנשים המרשיעות - כבר כלו ועברו מן העולם בכס משפטו של ה' ודינו הקשה (ד). ומאחר שבני ישראל יהיו אז עם קדוש, כמו שהיו ישראל במדבר בזמן מתן תורה (השוה שמות יט, ו), תתחדש גם החסות האלוהית שנתנה לישראל בימי לכתם במדבר; שוב ישמשו ביום - עמוד הענן, ובליילה - עמוד האש; הם יכסו את בית המקדש כולו (=מכון) ביחד עם העזרות (=מקראיה) הבנויים עם הר ציון (ה, א). תפקידם של עמוד הענן ועמוד האש הוא,

ראשית כל, לשמש חופה - בית משמרת לתפארת ויקר, כמו שראוי להיות על כל מקום מכובד (ה, II); מלבד זה תהיה בהם גם תועלת מעשית: הם ישמשו כאהל וסוכה המגנה גם בעד החורב של היום וגם בעד זרם המטר(ו).

ככה גומר הנביא את משאו במקום שהתחיל: בניגוד למחסור בלחם של שנות הבצורת, תהיינה מעתה שנות ברכה, ותחת שמקודם נשבר כל משען מים, יהיה להם מעתה זרם של מטר.

פרשה שניה

ישעיה לב, ט-כ:

"נשים שאננות קומנה שמענה קולי בנות בטחות האזנה אמרתי. ימים על שנה תרגזנה בטחות כי כלה בציר אסף בלי יבוא. חרדו שאננות רגזה בטחות פשטה וערה וחגורה על חלצים. על שדים ספדים על שדי חמד על גפן פריה. על אדמת עמי קוץ שמיר תעלה כי על כל בתי משוש קריה עליזה. כי ארמון נטש המון עיר עזב עפל ובחן היה בעד מערות עד עולם משוש פראים מרעה עדרים. עד יערה עלינו רוח ממרום והיה מדבר לכרמל והכרמל ליער יחשב. ושכן במדבר משפט וצדקה בכרמל תשב. והיה מעשה הצדקה שלום ועבדת הצדקה השקט ובטח עד עולם. וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחת שאננות. וברד ברדת היער ובשפלה תשפל העיר. אשריכם זרעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור."

גם בפרשה זו מתאמצים המפרשים למצוא רמזים היסטוריים-חיצוניים ועל פיהם לקבוע את זמנה. יונתן, רש"י ואברבנאל מפרשים את התוכחה שבה - על חורבן בית המקדש ואת הנחמה שבה - על ימות הגאולה. קצת מחכמי העמים האחרונים נמשכו אחריהם. שאר המפרשים, גם מבני עמנו וגם מחכמי העמים, רואים בה נבואה על חורבן הארץ על ידי אשור ועל התשועה שבאה אחריה בימי חזקיה. ברם, בכל הפרשה כולה אין זכר לא לאויב ולא למלחמה. גם הרעה וגם הטובה שבפרשה אין להן שום קשר עם המעמד החיצוני של העם. תוכן הפרשה מקביל בהרבה נקודות לתכנה של הפרשה, שעמדנו עליה קודם. בייחוד יש לציין נקודות משותפות אלו:

(א) הנביא רואה בגאווה הנשים מקור כל הרעה (ג, יב טז; ד, ד-לב, ט).

(ב) הפורענות מתחילה ברעב של בצורת (ג, א, ז-לב יב, יג) ונגמרת בהתרוקנות הארץ מתושביה (ג, כו-לב, יד).

(ג) הנחמה מבטיחה ברכה, לפירות הארץ ותבואתה (ד, ג-לב, טו, כ) וגומרת בהזכרת מים רבים (ד, ו-לב, כ).

(ד) השינוי לטובה בטבע הארץ ובמצבו הגשמי של העם, תלוי בשינוי לטובה במצב הדתי-המוסרי של השארית (ד, ג-לב טז).

ההבדל בין שתי הפרשיות הוא בזה, הראשונה נאמרת בצורת משא או נבואה והשניה בצורת הזכרת צום ודברי כבושין של יום צום.

ביאור מפורט של פרשה קטנה זו תוכיח אמיתת הנחתנו:

ט) "נשים שאננות קומנה / שמענה קולי
בנות בטחות / האזנה אמרתי"

הנביא פונה בייחוד אל הנשים, כי בהן הוא רואה את הגורם העיקרי לכל הרעות הבאות עתה על עמו. אשמת הנשים בתארים "שאננות" ו"בטחות"; הן יושבות בשלווה (עיין תרגום יונתן) ובטחות בשלוותן ואומרות "בל אמוט לעולם" (השנה תהילים ל, ז). ומפאת זה אינן נרתעות להיות עושקות דלים ורוצצות אביונים (השנה עמוס ד, א) ולרמוס ברגל גאוה את חוקי המשפט והצדק (השנה לקמן פסוק טז). מליצת הכתוב מזכירה את רעיון הכתוב, הדומה לו במליצתו (עמוס י, א): "הוי השאננים בציון והבוטחים בהר שומרון". הצורה החיצונית של מליצת הכתוב שאולה ממליצת בראשית ד, כג.

הדלת היא בת שתי שורות. השורה הראשונה בת חמש מידות והשניה בת ארבע, אבל הפועל "קומנה" של השורה הראשונה חוזרת גם על השניה. בשורה הראשונה צמודות האחיות (ישנה אליטרציה) "שנ" ו"ק"; בשני מוצמדות האות "ב".

י) "ימים על שנה / תרגזנה בטחות
כי כלה בציר / אסף בלי יבוא."

זהו שאני אומר לכן: לכשיגיעו הימים שאחרי זאת השנה (כלומר: אחרי חג הסוכות; מעין זה, פירש מלבי"ם, רק שהוא חושב "על שנה" - אחד בתשרי), תוכרחה, אתן הבוטחות, לצאת מגדרכן ולעמוד מלאות רוגז, כי תראינה לדאבונכן, איך עבר זמן הבציר ובכל זאת אסיפת הגורן והיקב לא באה עדיין.

כח הפועל "קומנה" של הפסוק הקודם עובר גם אל פסוק זה, כאילו אמר: קומנה מורגזות. הנביא אינו מדבר על מצב הרוח בלבד שבו תהיינה הנשים, אלא, "ובעיקר", מתכון הוא לציין את ההבעה שתתננה לצערן ולרגזן, בימים ש"על השנה". כי אז תוכרחה גם הן השאננות והבוטחות, להשתתף בקינה וההספד שיערוך כל העם, כמו שיזכיר מיד בפסוק הבא. ומה מאד שוגה פילדין (פירוש גרמני הוצאת נקל), שמציע למחוק את המלה "קומנה" בפסוק הקודם, בטענה שהיא מפריעה את המשקל.

"בציר" - פירושו: עבודת הבצירה וגם זמן הבצירה, ובמובן האחרון הוא משמש כאן (השנה מיכה ז, א): "כעוללות בציר". וכן פירש המלבי"ם הדומות לו בעניינן: "קציר", "קיץ" ועוד.

מהי הסיבה שלא בא האסיף, לא פירש הכתוב. אבל מאחר שלא הזכיר הנביא שום גורם מיוחד, בעל כורחנו עלינו להניח את הסיבה הפשוטה והשכיחה: מכת הבצורת.

יא) "חרדו שאננות / רגזה בטחות
פשטה וערה / וחגורה על חלצים."

דבר זה אומר הנביא לנשים, בשעה שכבר הגיעו הימים, שרמז עליהן בפסוק ט: אתן השאננות והבוטחות התפזרנה ברעדה אל מקום המספד, להביע שם את רוגזכן, ולכשתגענה שמה, פשוטנה את בגדיכן ותשארנה ערומות, רק חלציכן לבדן תהיינה חגורות למען הצניעות.

"חרדו" - פירושו כאן, כמו (שמואל-א יג, ז): "וכל העם חרדו אחריו"; והוא הציווי על משקל זכר, ובא שלא כמשפט ("הביאור").

"פשטה", "עורה", "חגרה" - ציווי לרבות על דרך הארמית (קרויס, בשם חכמים שונים).

פשוטה ועורה, ההילוך ערום היה אחד המנהגים שנהגו בבית המספד, (השווה מיכה א, ח): "על זאת אספדה ואילילה. אלכה שולל וערום". במנהגי הספד היו נוהגים גם כשאינ מתיהם מוטלים לפנייהם ממש ורק סכנת המות אימה עליהם (השווה יונה ג, ה-ח; אסתר ד, ג). וגם כאן ריחפה עליהם הסכנה לגווע ברעב.

וחגורה על חלצים. אין הכוונה שיחגרו שק לאות אבל, כמו שפירשו רוב המפרשים. הרי אם כן - העיקר חסר מן הספר. אלא שאחר שתתפשטנה ערומות, תשימנה רק את החגורה על החלצים לכסות את מערומיהן. ודומה לזה שימוש הפועל "כסה" בלשון חז"ל (סנהדרין מד, א): "היה רחוק מבית הסקילה ד' אמות, מפשיטין אותו את בגדיו. האיש - מכסין מלפניו, והאישה מלפניה ומאחריה". וכעין זה פירש רש"י (וראה אהרליך).

המלים: "ועורה" "וחגורה" - יש בהן צליל דומה.

יב) "על שדים ספדים / על שדי חמד על גפן פריה."

יג) "על אדמת עמי... / קוץ שמיר תעלה."

מכאן עד סוף הפרשה, הם דברי כבושים, שאמרם הנביא, כנראה, בזמן עלות המנחה של יום הצום; תחילתם דברי קינה ותאור גדלה של הצרה הבאה על העם וסופם דברי נחמה ועידוד, שבני ישראל עוד יזכו לראות בטובה רבה, אם יעשו משפט וצדקה. הנחמה ארכה פי שנים מאשר הקינה.

בגלל השדים (שצמקו) סופדים (בני העם), ובגלל שדי החמד והגפן הפורייה (העומדים שוממים). בגלל אדמת עמי (הם סופדים) שהעלתה (במקום תבואה) קוצי שמיר.

על שדים. בגלל המארה שנכנסה בשדים של האמהות, שאין להן חלב להניק את ילדיהן (עיין רד"ק, והשווה הושע ט, יד). כמו כן בשמות שלאחר כן: שדי חמד, גפן פורייה - הכוונה: בגלל החורבן והשיממון של השדות והגפנים, שחדלו להיות חמודים ופורים. בנוגע להזכרת קללת השדים ביחד עם קללת השדות והגפנים השווה עניין הברכות (בראשית מט, כה): "ברכות שמים מעל, ברכות תהום רובצת תחת, ברכות שדים ורחם"; כי תלויים אלו באלו (עין פירוש אבן-כפסי).

סופדים: בינוני פועל ונושאו סתמי וחסר, ומובן השלמתו: העם כולו אנשים ונשים (רד"ק, "הואיל משה").

על אדמת עמי. הבינוני "סופדים" של השורה הקודמת חוזרת גם על שורה זו חברתה. והשווה לעיל פסוק ט' בנוגע לפועל "קומנה".

קוץ שמיר. השמות באים ביחס של סומך ונסמך - קוץ של שמיר.

תעלה: פועל יוצא והנושא "אדמת עמי" וחסרה מלת הרמז "אשר".

שתי השורות של דלת זו הן בנות שש-שש מידות. כי, כמו שהזכרנו לעיל, המלה "סופדים" משותפת לשתי השורות. אך הפסוק (ציזורה) לא בא בשתי השורות באותו המקום: בראשונה - מקומו אחרי שתי מידות, ובשניה - באמצע השורה. המלים: "שדים", "סופדים", "שדי" נבחרו בכוונה, בגלל שוויון הצלצול שביניהן.

יג II) "כי על כל בתי משוש / קריה עליזה."

יד I) "כי ארמון נטש / המון עיר עזב."

המספד הזה נערך גם בגלל כל בתי משוש ובגלל הערים העליזות; כי הנה הארמונות נוטשו וההמיה העליזה של הערים חדלה.

כי - "כלומר: כן יהיה גם" ("הביאור") או "כמו: אמנם גם זה" (קרויס, דיליטש). בעל "אור בהיר" לא הבין שמושו של "כי" זה ואמר שהוא מיותר (!).

על כל בתי משוש - על "משבתם" של כל בתי משוש, כמו לעיל: "על שדי חמד". המלה "כל" מוסבת גם על "קריה" "ארמון" ו"עיר": כל הבתים, הקריות, הארמונות והערים שבארץ ישראל נשארו עזובים וריקים, כי מרבית התושבים, עשירים כדלים, יצאו אל הארצות השכנות, בגלל הרעב החזק שהיה בארץ. (השוה בראשית יב, י, שם כו, א; רות א, א; מלכים-ב ה, א, ב).

ארמון נטש. מקביל למה שאמר "על כל בתי משוש", וכן המון עיר מקביל לקריה עליזה (מלבי"ם). הארמונות הם משכנות העשירים, שבהם תדירים משהו וששון "המון עיר" הוא הרעש ושאון החיים המפכים בעוז בכרכים. במובן זה בא לשון "הומה" נרדף עם לשון "עלז" השוה (לעיל כב, ב): "תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה".

עזב - בטל, חדל, והוא צורת פסיב של הקל עזב במובן השבית, הסיר. השוה (בראשית כד, כז): "ברוך ה' אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם אדני", והשוה לזה (תהילים סו, כ): "ברוך אלוהים אשר לא הסיר תפילתי וחסדו מאתי" ("הביאור" ואהרליך). בדלת זו שתי שורותיה הן בנות חמש-חמש מידות. הפוסק מחלק את השורה הראשונה לשלוש מידות ושתיים, ואת השניה - לשתיים ושלוש. המלים: "עיר" עזב - צמודות בצלצולה של האות "ע".

יד II) "עפל ובחן / היה בעד מערות
עד עולם משוש פראים / מרעה עדרים."

המגדלים והמבצרים נעשו למגנים על חרבות. אותו מקום ששמש תמיד כשדה מרעה בשביל עדרים; ישמש לעולם ועד כמקום של ששון לפראים.

עפל ובחן שמות פרטיים של מגדל ומבצר, שהיו ידועים בסביבות ירושלים. אך פה משמשים כשמות כלליים של מבצרים ומגדלים שבכל הארץ, כמו שבפסוקים הבאים (טו, טז) משמש השם "כרמל" כינוי כללי לכל שדה דשן ונחמד. המגדלים והמבצרים נועדו להגן על הערים שבהן הם בנויים. אך עתה, כשהערים נעזבו מיושביהן, אין להם על מה להגן בלתי על בתים חרבים, כי ללא דיירים נחרבו הבתים (עיין בבא קמא כא, א); והוא לעג מר להתרוקנות הארץ מתושביה.

היה - נעשה, הפך להיות, ורבים כמוהו.

בעד - להגנה על, וכן: "ויסגור ה' בעדו" (בראשית ז, ז) "עור בעד עור" (איוב ב, ד).

מערות - חרבות, לשון: "ערו ערו עד היסוד בה" (תהילים קלז, ז, ועיין שם רש"י). בכוונה השתמש הנביא בלשון "מערות", מפני שהמלה מזכירה בצלצולה את המלים "ערים" ו"עירות"; ככה מתקבל חידוד: המגדלים במקום להגן על ערים ועירות הם מגנים על מערות.

עד עולם. סדר המלים כאן הוא בהיפוך מן הרגיל: "לעולם ועד". לעולם לא יעבור שם איש שיחריד את הפראים ממקום רבצם.

משוש פראים מרעה עדרים. שעורו הפוך: "מרעה עדרים" (היה ל) "משוש פראים". בגלל הבצורת יבשו מקומות המרעה ורועים לא ירביצו שם, על כן מצאו להם החמורים הפראים שם משכן טוב ונעים. ותפס לשון "משוש" כנגד "בת משוש" של הפסוק הקודם ("אור בהיר").

הדלת היא בת שתי שורות של חמש-חמש מידות. הפוסק מחלק את השורה הראשונה לשתי מידות ושלוש, ואת השניה לשלוש ושתיים; ההפך מן הדלת הקודמת. "פראים" "מרעה עדרים" - במלים אלו חוזר הצלצול של האות "ר" עם "א" או "ע".

טו) "עד יערה עלינו / רוח ממרום
והיה מדבר לכרמל
והכרמל ליער יחשב."

(אמרתי על החורבן, שהוא יסודי ולעולם ישישו שם הפראים. אפס, זה לא יישאר לעולם, כי עוד ישתנה המצב מרעה לטובה גדולה פי הרבה). עוד ישפך עלינו חסד ה' מן השמים ואז הארץ הזאת, שהיא עתה כמו מדבר, תהיה לארץ כרמל, ועצי פרי שעליה יהיו מרובים מאד וגבוהים וחסונים עד שיוכלו לאמור עליה, שהיא "כרמל יער".

עד=עוד, וכן "עד זה מדבר וזה בא" (איוב א, יח).

יערה - ישפך, כמו: "ותער כדה" (בראשית כד, כ). לשון שפיכה נופל על הרוח, כמו בזכריה (יב, י): "ושפכתי על בית דוד - רוח חן" (רש"י). וממקרא זה אפשר גם ללמוד שהרוח הנשפך מאת ה' הוא רוח של חן וחסד.

ממרום - מאת ה' השוכן במרום - "נשגב ה' כי שכן מרום מלא ציון משפט וצדקה" (ישעיה לג, ה). בכוונה בחר הנביא במליצה "עד יערה עלינו רוח ממרום", מפני שמילים אלו בצלצולן דומות לצלצול המלים "בעד מערות עד עולם", כי בניגוד לפורענות האמורה בהן, עומדת הנחמה הנאמרת עתה. מלבד זה נמצא במליצה זו צימוד כפול של אותיות: שלוש פעמים חוזרת האות "ע" ושלוש פעמים האות "כ".

כרמל ויער כשלעצמם הם מושגים מנוגדים - "ואביא אתכם אל ארץ הכרמל לאכול פריה וטובה" (ירמיה ב, ז), ובניגוד לזה: "והשימותי גפנה ותאנתה... ושמתי ליער" (הושע ב, יד). אבל הניגודים יכולים גם להשלים זה את זה: "וכבוד יערו וכרמלו" (ישעיה יא, יח) "ואבוא מרום קצו יער כרמלו" (שם לז, כד).

דלת זו היא היחידה בפרשה זו שנה בת שלוש שורות. השורה הראשונה מכילה ארבע מידות ושתיים האחרונות שלוש-שלוש.

המלים: "כרמל" ו"יער" נקראות כנודעות בה' הידיעה ולהלן פסוק טז גם המלה "מדבר"; מכאן יש להניח שגם המלה "מדבר" שבפסוק הנוכחי באה כנודעת, כי ה"ה" של "והיה" "עולה ויורד" בדין "כתיבה מקוצרת".

טז) "ושכן במדבר משפט
וצדקה בכרמל תשב."

ואמנם, בני ישראל יהיו ראויים שמדבר ייהפך לכרמל, כי גם מעשיהם הרעים ישתנו לטובה ומשפט וצדקה ישכנו בארצם.

דלת זו שורותיה בנות שלוש-שלוש מידות. בניגוד לדלתות הקודמות, מראש הפרשה עד הנה, שלכל שורותיהן היה מספר מידות גדול משלוש.

(יז) "והיה מעשה הצדקה שלום
ועבדת הצדקה השקט ובטח
עד עולם."

אז גם הקב"ה יוסיף להגדיל חסדו, וכשכר בעד צדקתם, ינחילם שלום ושקט ובטח, עד עולם.

שעור הכתוב: והיה מעשה הצדקה ועבודתה: שלום והשקט ובטח. בניגוד לנשים השאננות והבוטחות (לעיל ט), הנשענות על כחן ועוצם-ידן, יבוסס ההשקט והבטח של ישראל בעתיד על עבודת הצדקה ומעשיה. על כן יגדל גם ערך הטובה בעתיד יותר מאשר טובת הנשים; כי לאלו חסר הכלי שמחזיק ברכה - השלום (עיין סוף מסכת עוקצין), בעוד שלעם ישראל יינתן לפני הכל - השלום. ואמנם, הצורך בשלום מרגש היה מאד אצל העם בזמן ההוא, כיון שבעקבות הבצורת והרעב פרצה מלחמת אזרחים קשה בארץ, כמו שראינו לעיל בסקירה על הפרקים ד-ה.

מעשה ועבודה - באים פה נרדפים והכוונה אחת בשתייהם.

והיה מעשה הצדקה שלום - והיה... לשלום: עשיית הצדקה תיהפך לשלום, כי בעקבותיה יבוא השלום.

בפסוק הקודם הקביל הנביא "משפט" ל"צדקה", אך בפסוק זה ויתר על הקבלה זו והשתמש בשתי הצלעות באותה המלה "צדקה". בזה גילה הנביא, שרק למען הצורה הפיוטית השתמש בתחילה במלים שונות, אבל כוונתו הייתה בשתייהן לאותה מידה, כי היינו "משפט" היינו "צדקה".

השקט ובטח. כהקבלה ל"בטח" רגילה לבוא לשון "שאנן" (השוא לעיל ט ולהן יח). אך כמילה רהוטה אחרי "בטח" הנוהג להשתמש בלשון "השקט" (השוא לעיל ל, טו; "בהשקט ובבטחה").

עד עולם - מלים אלו חורגות ממסגרת התוכן של הפסוק, הן דיבור בפני עצמו, ותכליתן לציין, שברכות אלו תתקיימנה באמת עד עולם, בניגוד לקללה שהזכיר לעיל (פסוק יד), שאמנם נדמה, כאילו היא מתקיימת לעולם ועד, אבל לא כן הדבר, כי תחלוף מהר מאד.

בדלת זו רק שתי שורות בנות ארבע-ארבע מידות. המילים "עד עולם" עודפות על המשקל ואינן נמדדות[3].

(יח) "וישב עמי / בונה שלום
ובמשכנות מבטחים / ובמנוחת שאננות."

ארץ ישראל תהיה שוב נושבת והישוב ימלא את הנאות והמשכנות ובתי המנוחה; ובכל המקומות אלו ימצאו שלום ובטחה ושאננות.

עמי. בביטוי זה משתמש הנביא בדברו על ישראל, כשהוא רוצה להטעים את רגש השתתפותו בגורל העם. בין כשהמצב הגיע לשיא הטובה, כגון כאן, בין לשיא הרעה, כגון לעיל (פסוק יג).

וישב עמי בנוה וגו'. ליפי המליצה נתייחד לכל אחד מסוגי מקומות הישוב תכונה מתארת מיוחדת. אפס, בשביל העניין - את האמור של זה בזה, ושל זה בזה, כאילו נאמר: וישב עמי בנאות ובמשכנות ובמנוחות של שלום ושל מבטחים והללו כולם יהיו שאננים.

הבטחה זו נאמרה לעומת מה שאמר מקודם (פסוק טז): ושכן במדבר משפט וצדקה בכרמל תשב - כשם שצדקה ומשפט ימצאו להם מקום מושב בארצו של עם ישראל, כך יזכה העם בעצמו לשבת בכל המקומות הנועדים לשיבה שבארץ. כמו כן ההבטחה מהפכת לטובה את דבר החורבן המתואר לעיל (פסוק יד): "כי ארמון נטש וגו' - לעומת יציאת האנשים את הארמונות ואת הערים והם עומדים ריקים ושוממים, תהיה מעתה כל הארץ על מקומות מושבותיה השונים מלאה תושבים. אך הארמונות ובתי המשוש לא יחודשו כי לא ימצאו עוד עשירים המתרוממים על יתר העם, שיבנו להם ארמונות ובתי משוש. אמנם ייהנו כל בני האומה מן השלום והמבטח והשאננות, ברם בתי הדירה יהיו פשוטים, כגון נאות ומשכנות ומקומות מנוחה.

(יט) "וברד ברדת היער
ובשפלה תשפל העיר."

והישוב יפרוץ גם אל מורדות ההרים, וערים תבנינה גם בשפלת מקום. לא זו בלבד שהמקומות שהיו מתמיד נושבים יהיו מלאי אדם, אלא יקומו גם ישובים חדשים, במקומות שעד עתה לא התיישבו בהם כי העם יפרוץ וירבה, עד כי המקומות הישנים לא יספיקו יותר: - וברד = ובדר, יתפזר ויתפשט, נושא הפעל הוא "עמי" של הפסוק הקודם.

ברדת היער - במורדות היער, לרגלי היער; ותפס לשון נופל על לשון "ברד" - "ברדת", וכן האלה: "היער... היער".

היער - סתם יער הוא על הר "כי הר יהיה לך, כי יער הוא ובראתו" (יהושע יז, יח): בדרך כלל נבנו הערים רק על ראשי ההרים ולא במורדות, כי הללו אינם בטוחים מפני התנפלות אויבים, וגם בני ישראל היו, בעיקר, מומחים למלחמת ההרים (השוה מלכים-א כ, כג-כח). אבל עתה, הלא יהיה להם שלום ויוכלו להתיישב גם במורד ובשפלה.

השמות "יער", "עיר" באים כאן כשמות קיבוציים - "יערים", "ערים", כדרך הנביא בפרשה זו (לעיל פסוק יד; "ארמון", "המון", "עיר", "עפל" ו"בחן").

ובשפלה תשפל העיר- הערים תבנינה גם בשפלה, והוא כפל לשון של "וברד ברדת היער". "תשפלה" - תהינה, והוא לשון נופל על לשון "הואיל משה" - דלת זו, כמו הדלת של פסוק טז, שתי שורותיה מכילות רק שלוש-שלוש מידות.

(כ) "אשריכם זרעי / על כל מים
משלחי רגל / השור והחמור."

מאשרים תהיו גם, אתם, הזורעים והחורשים בכח השוורים והחמורים, בכל מקום שתעשו זאת ימצא לכם מים. כמו הישוב העירוני כן גם הישוב החקלאי יפרוץ אל מקומות חדשים, גם כאלה שעד עכשיו לא זרעו עליהם מחוסר מים. כי טבע הארץ

ישתנה לטובה, ובניגוד לבצורת עתה, יהיה לעתיד לבוא כל מקום בארץ ישראל רווי מים. הבטחה מעין זו נמצאת פעמים אחדות בספרי הנבואה. ראה בייחוד (לעיל ל, כה):

"והיה על כל הר גבוה ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים".

אשריכם. בהתגבר כח הנבואה, רואה הנביא לפניו ממש את הזורעים והחורשים והוא קורא להם בשמחה: אשריכם.

זורעי על כל מים = זורעים בכל מקום על מים (עיין רד"ק).

משלחי רגל וגו'. מליצה ציורית לחורשים בבהמות; הם דופקים את הבהמות הרתומות למחרשה ומאלצים אותן ללכת ברגליהן בתלמי השדה. והזכיר את החורשים אחרי הזורעים, כי כך היה המנהג לזרוע בראשונה ואחר כן לחרוש (עיין שבת עג, ב: "הזורע והחורש... תנא בארץ ישראל קאי דזרעי ברישא והדר כרבי").

השור והחמור. שימוש הו"ו כאן הוא לחלק: השור או החמור. בדרך כלל היו חורשים בשוורים החזקים ולא בחמורים החלשים ורק במקומות צרים ומשופעים, שקשה לשוורים לעלות בהם, השתמשו בחמורים. השוה: הירוצון בסלע סוסים, אם יחרוש בבקרים (עמוס ו, יב). אל החריש נהגו להוציא ביחד עם השוורים גם חמורים כל עוד שחרשו במישור - "הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהם" (איוב א, יד), אך כשנפגשו בסלע ומדרון החליף החמור את השור.

ניתוח ספרותי

פרשה קטנה זו י"ב פסוקים ונחלקת לשלושה בתים. שני הבתים הראשונים מכילים תוכחה והם בני שלושה-שלושה פסוקים, השלישי מכיל נחמה ושווה בגדל לשני הבתים הראשונים יחד.

הבית הראשון: קריאה לנשים (ט) להיות מוכנות ליום הרוגז והמספד בגלל חוסר היבול (י) והוראה כיצד תעשינה זאת (יא).

הבית השני: תוכן המספד; צימוק השדים וחורבן השדות והכרמים (יב) שוממות של האדמה (יג, א), עזובת הארמונות והערים (יג, א; יד, א) ושוממות מקומות המרעה (יד, א).

הבית השלישי: תאור הטובה של המצב לעתיד לבוא: הארץ תיהפך ליער כרמל (טו) ומשפט וצדקה תמלא אותה (טז) ושלוה והשקט ובטח ישררו בה (יז). כל הישועים יתמלאו בני העם (יח) וגם ישובים חדשים יקומו במורדות ובשפלות (יט) והאיכרים יהיו מאושרים למצוא מים בכל מקום (כ).

לשון הנבואה מצטיין בשימוש רב של לשון נופל על לשון וחרוזים של צימוד מילים וצלצול שווה של אותיות (alliteratis). ההקבלות מקצתן נרדפות (פרלליזם סינוניסי) ורובן משלימות (פרלליזם סינתטי).

השורות הן על פי רוב של ארבע מידות; אבל ישנן גם של שלוש, חמש ושש מלבד דלת אחת (טז), שהיא בת שלוש שורות, הדלתות הן של שתי שורות כל אחת. מספר הדלתות של כל הפרשה שתיים עשרה, כמספר הפסוקים. בבית הראשון ובבית השלישי תופסות הדלתות את הפסוקים. הסכימה האלגיבראית המסמלת את מספר הדלתות והבתים היא: 6+3+3.

[1] לא בכל מקום, שמסופר בכתבי הקודש על דבר רעב, הייתה סיבתו בצורת. כך, למשל, קרוב להניח, ששבע שנות הרעב שבימי אלישע, באו לא בגלל בצורת, אלא בגלל שהארץ הייתה משובשת בגייסות מפאת המלחמות של ארם בישראל (עיין במלכים-ב ו, כד). אפס, ברוב המקרים של המקרים, מסתבר שהרעב היה רעב של בצורת.

[2] כינוי הנוכח של "מתיר" ו"גבורתך" מוסבים על הנשים, שהנביא פונה עתה עליהן כאל גוף קיבוצי נוכח. השם "מתים" משמש בעברית אמנם במובן "אזרחים" שאינם יוצאים אל השדה למלחמה (עיין אהרליך). מכאן שאין המלחמה הנאמרת כאן מלחמה עם האויב החיצוני אלא מלחמת אזרחים. באכדית ובכושית השם "מתים" פירושו: "בעל אישה", ובמצרית: "זרע אנשים". (עיין במלון גזניוס-בוהל). בכוונה השתמש, אפוא, הנביא בשם "מתים", לרמז על בעליהן של נשי ציון הגיאוניות. השם "גבורתך" מקביל אל "מתים", ואינו שם מופשט אלא שם קיבוצי מן "גבר", כמו "עבדה" מן עבד, אלא שלא בא תשלום הדגש של האות השלישית.

[3] פילדין מציע "לתקן" ולקרוא, "ועבודת המשפט בטח עד-עולם". אנחנו על פי דרכנו הסירונו את הקשיים שנתקל בהם, וממילא אין מקום להצעות "תיקונים".